

Wstęp

MARIAN EDWARD HALIŻAK,
MAREK PIETRAŚ

Koncepcja poziomów analizy zaproponowana na przełomie lat 50. i 60. XX wieku w amerykańskiej nauce o stosunkach międzynarodowych jest narzędziem analitycznym, konstrukcją metodologiczną, która mimo upływu lat jest niezmiennie użyteczna. Służy bowiem porządkowaniu w procesie badawczym złożonej rzeczywistości międzynarodowej poprzez wyodrębnianie rzeczonych poziomów analizy, ze szczególnym uwzględnieniem poziomu środowiska międzynarodowego, nazywanego także poziomem systemu międzynarodowego, i poziomu państwa. Chociaż wymienione poziomy nie są jedynymi z możliwych, to u podstaw ich wyodrębniania leży istotny dylemat usytuowania w procesie badawczym miejsca oglądu rzeczywistości międzynarodowej. Chociażby w kontekście wymienionych – i nie jedynych – dwóch poziomów analizy, dylemat ten polega na tym, czy analizować stosunki międzynarodowe z perspektywy poziomu państwa, jego polityki zagranicznej, jak funkcjonuje ono w środowisku międzynarodowym, czy też z perspektywy tegoż środowiska, a więc systemu międzynarodowego, w którym funkcjonują państwa. Koncepcja poziomów analizy oferuje więc badaczowi stosunków międzynarodowych możliwość wyboru perspektywy badawczej w zależności od przedmiotu badań, zastosowanego podejścia teoretycznego, czy nawet osobistych preferencji. Co więcej, zwłaszcza w warunkach postępującej złożoności środowiska międzynarodowego, badacze stosunków międzynarodowych nieustannie zadają sobie pytanie, w kontekście przedmiotu prowadzonych badań, o najbardziej adekwatną perspektywę badawczą z wyborem poziomu analizy łącznie.

Należy wyraźnie podkreślić, że wyodrębnienie poziomu analizy, będąc czynnością porządkującą proces badawczy, oznacza znaczne uogólnienie, abstrahowanie, a nawet uproszczenie złożonej, współzależnej, holistycznej, wzajemnie się warunkującej i przenikającej rzeczywistości międzynarodowej. Służy jednak jej wyjaśnieniu i zrozumieniu. Rozróżnianie odrębnych poziomów analizy, to odwoływanie się do różnych perspektyw oglądu i różnych czynników warunkujących działania, interakcje i procesy międzynarodowe. To także uwzględnianie różnych form organizacji życia społecznego, różnych podmiotów, różnej przestrzennie skali interakcji i więzi oraz różnych stopni złożoności analizowanej rzeczywistości.

Dla ukształtowania narzędzia badawczego nazywanego poziomami analizy i związanego z nim kierunku myślenia w procesie badania rzeczywistości międzynarodowej istotne znaczenie miały publikacje Kennetha Waltza i Davida Singera. Ten pierwszy w 1954 roku opublikował książkę *Man, the State, and War. A Theoretical Analysis*, w której przeprowadził analizę – chociaż nie użył tego określenia – na trzech poziomach: jednostki, państwa oraz środowiska międzynarodowego (systemu międzynarodowego). Z kolei David Singer w 1961 roku na łamach „World Politics” (vol. 14) opublikował artykuł *The Level of Analysis Problem in International Relations*. Używając określenia „poziom analizy”, wskazał na dylemat metodologiczny badaczy stosunków międzynarodowych, polegający na wyborze właściwej perspektywy badawczej. Jednocześnie wyodrębnił dwa poziomy analizy: poziom państwa i poziom środowiska międzynarodowego. W pracach tych zaproponowany został więc sposób myślenia o rzeczywistości międzynarodowej i jej badaniu, który stał się trwałym rozwojem nauki o stosunkach międzynarodowych i kształtowania jej metodologicznej tożsamości. Koncepcja ta stała się przedmiotem licznych publikacji i narzędziem badawczym zastosowanym w procesie przygotowania licznych publikacji z zakresu współczesnych stosunków międzynarodowych.

Identyfikacja poszczególnych poziomów analizy jest przedmiotem dyskusji i autorskich ujęć. Dwa są przedmiotem powszechnej akceptacji. Należy do nich poziom państwa i poziom środowiska międzynarodowego, nazywany także poziomem systemu międzynarodowego. Obok tego w różnych publikacjach wymieniany jest poziom jednostek – decydentów usytuowanych w strukturze ośrodka decyzyjnego państwa, poziom organizacyjny, poziom społeczeństwa, poziom rządu, poziom wewnętrzny, poziom międzypaństwowy, poziom globalny. Próbuje się więc wyodrębnić poziomy w postaci różnych obszarów życia społecznego oraz różnej skali: makro, mezo i mikro. Identyfikacja poziomów analizy w nauce o stosunkach międzynarodowych jest więc otwartym i dynamicznym procesem, warunkowanym zmianami w rzeczywistości społecznej.

Jak już podkreślano – niezależnie od toczącej się dyskusji – przedmiotem powszechnej akceptacji są dwa poziomy analizy: poziom środowiska międzynarodowego lub systemu międzynarodowego, oraz poziom państwa, tworząc dwie odrębne perspektywy badawcze. Dla poziomu systemu międzynarodowego jako perspektywy badawczej charakterystyczne jest założenie, że państwa i inne podmioty stosunków międzynarodowych funkcjonują w globalnym systemie społecznym, gospodarczym, politycznym, kulturowym, ekologicznym, geograficznym *etc.*, a specyficzne właściwości systemu warunkują zachowania podmiotów i ich interakcje. Dla tej perspektywy analitycznej istotne znaczenie mają takie kategorie i wytyczane przez nie kierunki myślenia jak system, struktura systemu także w postaci jego biegunowości, mechanizmy regulacji systemu jak chociażby

w postaci instytucji międzynarodowych czy mechanizmu równowagi sił, problemy stabilności systemu, interakcje współpracy i rywalizacji, procesy międzynarodowe chociażby w postaci integracji, narastania współzależności i globalizacji, zmiennych warunkujących zachowania podmiotów *Œc*. Istotne także jest wyodrębnianie obszarów, czy też płaszczyzn stosunków międzynarodowych, takich jak polityczna, gospodarcza, kulturowa *Œc*. Dominuje więc myślenie w kategoriach zorganizowanych całości, struktur, interakcji i procesów, a więc w wymiarze makro. Nie muszą one jednak dotyczyć globu jako całości. Ważnym elementem myślenia w kategoriach poziomu środowiska międzynarodowego jest ujmowanie badanych zjawisk nie tylko w skali globalnego systemu, ale także w skali subsystemów z uwzględnieniem tych regionalnych.

Z kolei poziom państwa to uwaga skupiona na państwie jako strukturze decyzyjnej i jego działaniach w środowisku międzynarodowym, w wyniku formułowania i realizacji polityki zagranicznej. To więc koncentracja chociażby na procesie decyzyjnym i jego uwarunkowaniach, na roli grup interesów i struktur biurokratycznych, na rolach międzynarodowych państw i ich pozycji, na procesach adaptacyjnych, na działaniach dyplomatycznych, na problemach percepcji środowiska międzynarodowego, dylemacie bezpieczeństwa, czy analizie porównawczej polityk zagranicznych państw. Dominuje więc myślenie i badanie w skali średniego zasięgu. Co więcej, na poziomie systemu międzynarodowego i na poziomie państwa koncepcja poziomów analizy umożliwia identyfikowanie i badanie szczegółowych obszarów badawczych stosunków międzynarodowych.

Mając na uwadze fakt, że koncepcja poziomów analizy jest „otwartym” narzędziem analitycznym, warunkowanym nie tylko preferencjami badaczy, ale także zmianami w rzeczywistości społecznej, redaktorzy tomu uznali, że wielokrotnie eksponowany w literaturze poziom jednostki – decydenta jest częścią badania struktur decyzyjnych państwa. Z kolei propozycje – *nota bene* ciągle aktualne – wyodrębnienia poziomu państwa i poziomu środowiska międzynarodowego zostały sformułowane w warunkach funkcjonowania westfalskiego systemu stosunków międzynarodowych. Stąd też, pamiętając o jakościowych zmianach środowiska międzynarodowego utożsamianych także niekiedy w literaturze polskiej z procesem wyłaniania się późnowestfalskiego ładu międzynarodowego, którego istotną cechą jest aktywność podmiotów transnarodowych, postanowiono wyodrębnić poziom transnarodowy analizy stosunków międzynarodowych. Jest to rozwiązanie innowacyjne w badaniach politologicznych w Polsce i nie tylko. Wyróżnikiem tego poziomu jest przestrzeń życia społecznego złożona z podmiotów niepaństwowych, funkcjonująca „na przecięciu” wnętrza państwa i środowiska międzynarodowego, a dokładniej w obu tych środowiskach jednocześnie, chociaż wyrasta z wnętrza państwa.

Celem poznawczym książki jest zastosowanie narzędzia analitycznego jakim jest zaproponowana ponad 50 lat temu koncepcja poziomów analizy do badania współczesnej, złożonej, hybrydowej i współzależnej rzeczywistości międzynarodowej z uwzględnieniem jakościowych zmian w niej zachodzących. Ważnym celem jest więc potwierdzenie wręcz ponadczasowej użyteczności tego narzędzia analitycznego, jego otwartości i elastyczności, mimo radykalnych zmian życia społecznego. Innym istotnym celem jest przyczynienie się do budowania tożsamości metodologicznej nauki o stosunkach międzynarodowych w Polsce.

W celu uporządkowania struktury książki przyjęto – niezależnie od niejako kryterium wyodrębniania – że rzeczywistość międzynarodowa jest wielopoziomowa, z wyraźnym wyodrębnieniem poziomu środowiska – systemu międzynarodowego, poziomu państwa i poziomu transnarodowego, jako jednocześnie poziomów rzeczywistości międzynarodowej i perspektyw badawczych jej analizy. Każdy z tych poziomów jest przedmiotem badań w odrębnych częściach książki. W otwierającym ją dziale dominuje wiedza ogólna na temat istoty i zakresu koncepcji poziomów analizy stosunków międzynarodowych. Odnośnie zaś dominującej analizy empirycznej wymienionych trzech poziomów analizy, uznano, że we współczesnej, coraz bardziej zglobalizowanej i współzależnej rzeczywistości międzynarodowej, szczególne znaczenie ma poziom systemu międzynarodowego, który warunkuje pozostałe. Uznano także, że poziom systemu międzynarodowego wymaga rozróżnienia analizy w odniesieniu do globu jako całości, ale także w odniesieniu do subsystemów, którymi najczęściej są systemy regionalne. Wymienione zakresy przestrzenne – ten globalny i ten regionalny – są przedmiotem analizy w dwóch różnych częściach książki (drugiej i trzeciej). W części czwartej, przedmiotem badań jest państwo jako wyodrębniony poziom analizy z wyraźną koncentracją na jego atrybutach, oraz procesach formułowania i realizacji polityki zagranicznej. Z kolei w części piątej przedmiotem badań jest poziom transnarodowych stosunków międzynarodowych. Istotnym wyróżnikiem treści zawartych w poszczególnych rozdziałach tej części książki jest uchwycenie różnorodności podmiotów, których działania tworzą przestrzeń transnarodową.

Niezależnie od przenikania, nakładania i warunkowania się wymienionych poziomów rzeczywistości międzynarodowej, te proponowane łączą w sobie elementy westfalskiego systemu stosunków międzynarodowych (poziom państwa i poziom systemu międzynarodowego) z elementami systemu późno- lub po-westfalskiego (poziom transnarodowy). Umożliwia to zastosowanie koncepcji poziomów analizy do badania wielopoziomowo przebiegających procesów kontynuacji i zmiany struktury podmiotowej stosunków międzynarodowych, ich form organizacji i zachodzących w nich procesów.